

**Cécile Morrisson, Monnaie et finances à Byzance: analyses, techniques,
Variorum Collected Studies Series, Londra 1994,
XII + 337 p., 32 figuri, 13 planşe.**

Apărut recent la Londra în colecția Variorum, volumul pune la dispoziția cercetărilor 13 studii realizate de Cécile Morrisson (trei dintre ele în colaborare cu alți cercetători), având ca subiect aportul numismaticii la istoria finanțelor publice în special și a vieții economice bizantine în general.

I. Studiul "*Numismatique et sigillographie: parentés et méthodes*", structurat în două părți, abordează problema înrudirii evidente dintre cele două domenii și își propune să sublinieze legăturile care le unesc și asemănările existente între metodele de cercetare. Prima parte este consacrată comparării procedeelelor de fabricare a monedelor și sigiliilor, acordând o atenție deosebită matritelor, care prezintă o serie de elemente comune, dar și unele divergențe: autoarea subliniază faptul că reprezentările iconografice și epigrafice au fost utilizate pentru datarea sigiliilor prin comparație cu monedele. Cea de-a doua parte este consacrată metodelor de cercetare, pornind de la descrierea pieselor, studiul metrologie (măsurarea greutateii, a diametrului total și a celui al câmpului, stabilirea compoziției aliajului, mai ales în ceea ce privește piesele de plumb), precum și studiarea matritelor, deși sub acest aspect se pot face mai greu comparații între cele două domenii.

O ultimă problemă abordată este cea a provenienței, cu un rol important în domeniul numismaticii, în timp ce în cataloagele de sigilii locul de proveniență este, cu unele excepții, arareori menționat.

II. Studiul "*L'épigraphie des monnaies et des sceaux à l'époque byzantine*" vine, într-o oarecare măsură în completarea primului, analizând asemănările și deosebirile apărute în evoluția inscripțiilor de pe sigilii și monede. Prima parte este consacrată etapelor înregistrate în evoluția epigrafiei monedelor și sigiliilor, subliniind transformările care apar mai ales în secolele VI-VIII; autoarea remarcă procesul de elenizare a formelor, apărut la mijlocul secolului al VII-lea, dar accentuat începând de la sfârșitul secolului al X-lea. A doua parte a studiului se referă la sigiliile "non imperiale": sigiliile cu legende în limbile latină și greacă (expresie a bilingvismului statului bizantin timpuriu), numeroase mai ales în provinciile asirane, dar și sigilii cu legende în limba greacă, cu puține modificări importante de-a lungul secolelor. În final, autoarea oferă un rezumat al evoluției scrierii pe sigilii, pornind de la începutul secolului al VI-lea și încheind cu secolul al XV-lea.

III. Studiul are ca subiect "*Monnaie et prix à Byzance de V^e au VIIe siècle*" și analizează sistemul monetar bizantin pornind de la reformele valentinienne (367-368) și de la reforma lui Anastasius I, insistând asupra informațiilor oferite de izvoarele vremii despre monede, prețuri și salarii, dar și asupra raporturilor AV/AG și AV/AE. Foarte utile și semnificative se dovedesc datele cuprinse în tabelele incluse în text, precum și concluziile despre cele două perioade ce pot fi distinse în această epocă: prima, înainte de anul 550, de relativă stabilitate, cea de-a doua, după 550, marcată de inflație și devalorizare, care contribuie la sporirea neîncrederii față de monedă și accentuează regresul economiei urbane.

IV. Studiul "*Monnaie et finances dans l'Empire byzantin, X^e - XIVe siècle*" completează tabloul asupra situației monetare și financiare, pornind și de această dată de la analiza informațiilor furnizate de materialul monetar și izvoarele scrise. Problemele abordate sunt: evoluția monedei în perioada respectivă, factorii financiari și economici care influențează această evoluție, precum și etapele declinului monedei și finanțelor în secolele XIII-XV. Foarte utile se dovedesc, și de această dată, tabelele și graficele introduse de autoare pentru a ilustra afirmațiile din cuprinsul textului.

V. Studiul "*Le Michaëlaton et les noms de monnaies à la fin du XIe siècle*" se ocupă de modificările apărute în terminologia din perioada respectivă: în condițiile crizei monedei de aur din a doua jumătate a secolului al XI-lea, ca o măsură de precauție, nomisma era clar desemnată, fiind adesea urmată de numele împăratului în timpul căruia fusese bătută. Pornind de la opiniile diferite ale lui N. Svoronos și Ph. Grierson despre "michaëlaton", precum și de la analiza izvoarelor grecești și latine contemporane, d-na Morrisson ajunge la concluzia că acest termen desemnează moneda de aur emisă de Mihail al VII-lea. De asemenea, tot pe baza

informațiilor furnizate de textele vremii, autoarea stabilește faptul că moneda lui Mihail al VII-lea a continuat să circule până la începutul secolului al XII-lea, mai ales în Italia meridională.

VI. Studiul *"La Logariké: réforme monétaire et réforme fiscale sous Alexis Ier Comnène"* oferă o traducere a tratatului fiscal numit *"Logarike"* realizat după moartea lui Alexios I Comnenul, însă textul cuprinde tabele și documente oficiale din anii 1106-1109. Pe baza informațiilor furnizate de acest document, dar și de alte izvoare, autoarea face ample comentarii în ceea ce privește raporturile AV/AR și AV/AE, evoluția monedei în secolul al XI-lea și calcularea și plata impozitelor după reforma monetară a împăratului Alexios I (în cea mai mare parte în noua monedă, dar o parte importantă era plătită în nomisma histamenon, iar pentru completarea sumei se folosea și monedă devalorizată din secolul al XI-lea).

VII. Studiul *"La découverte des trésors à l'époque byzantine: théorie et pratique de l'heuresis thesaurou"* abordează probleme legate de practica descoperirii tezaurilor în lumea bizantină, de legislația care se referă la proprietatea acestora și aplicarea ei. Autoarea, în prima parte, face o serie de observații asupra originii și naturii tezaurilor, referindu-se și la prezența, în literatura bizantină, a temei descoperirilor neașteptate de tezaure. A doua parte a studiului surprinde caracteristicile și principalele momente din evoluția legislației bizantine referitoare la comorile descoperite, o problemă mai puțin abordată de cercetători.

VIII. Studiul *"Découverte de trésor à l'époque byzantine et monnaies inconnues: les pentalaimia"* se ocupă de menționarea, într-un document din 1112, a unei sume de *"28 hyperperes palaia pentalaimia eustathma kai aresta"*. Autoarea consideră că monedele astfel desemnate nu pot fi decât nomisme cu cinci busturi, vechi de un secol și jumătate sau trei secole și repuse în circulație, care demonstrează realitatea descoperirii unui tezaur, după cum menționează tradiția mănăstirii Docheiaron.

IX. Studiul *"La dévaluation de la monnaie byzantine au XIe siècle: Essai d'interprétation"* fructifică rezultatele analizelor efectuate la Universitatea din Michigan de către prof. Adon A. Gordus asupra monedelor de aur și argint, analize care au furnizat noi date despre devalorizarea monedei de aur și, de asemenea, despre titlul monedei de argint, care nu a fost studiată anterior. Pe baza acestor rezultate, Cécile Morrisson revine asupra problemei devalorizării din secolul al XI-lea și propune o nouă interpretare care pune în evidență cauzele alterării monedei de aur în anii 1030-1068, pornind de la o relativă dezvoltare economică și de la creșterea volumului tranzacțiilor monetare, precum și de la ascensiunea clasei mijlocii a negustorilor și meșteșugarilor interesați de intensificarea schimburilor comerciale, ceea ce a avut drept consecință sporirea cererii de monedă.

În analiza consacrată devalorizării accentuate a monedei după anul 1068, autoarea porneste de la cinci ipoteze, și anume: a) diminuarea cantității de metal prețios ca urmare a devastărilor comise de selgiucizi, pecenegi și normanzi, a recrutării de noi trupe de mereenari, a achitării unor sume ridicate ca tribut sau chiar în scop diplomatic; b) dezechilibrarea bugetului bizantin în această perioadă; c) faptul că lipsa de securitate și instabilitatea monetară au avut drept consecință tezaurizarea monedelor, ceea ce a determinat scăderea vitezei de circulație a monedei; d) scăderea producției și a volumului tranzacțiilor monetare; e) creșterea preturilor nominale în cursul acestei perioade, așa cum se întâmplă în cursul domniei lui Mihail al VII-lea Ducas. Interpretarea propusă clarifică evoluția monetară a secolului al XI-lea și principalele transformări ale sistemului monetar bizantin, concluziile insistând asupra creșterii cantității de monedă de bronz și extinderea ariei de circulație a acesteia, deschiderea unui nou atelier provincial pentru a răspunde sporirii cererii de monedă de bronz și transformările ce privesc descifrarea tipurilor de monede. Afirmatiile din cuprinsul studiului sunt ilustrate de numeroase tabele și grafice care evidențiază situația monedei de aur și a celei de argint la sfârșitul secolului al X-lea și în secolul al XI-lea.

X. Prima parte a studiului *"Nouvelles recherches sur l'histoire monétaire byzantine: évolution comparée de la monnaie d'or à Constantinople et dans les provinces d'Afrique et de Sicile"* trece în revistă metodele de recunoaștere și determinare a purității aurului, începând cu perioada antică și încheind cu aplicarea metodelor atomice și nucleare nedestructive. Cea de-a treia parte este consacrată evoluției monedei de aur în Africa și Sicilia între mijlocul secolului al VI-lea și sfârșitul secolului al IX-lea, surprinsă pe baza analizei exemplarelor bătute în atelierele de la Cartagina (apoi Cagliari) și Siracusa, prin comparație cu situația monedelor de aur emise la Constantinopol (rezultatele cercetării acestora, precum și metodele folosite pentru a altera puritatea aurului sunt prezentate, pe scurt, în cea de-a doua parte a studiului).

XI. Studiul realizat în colaborare cu J.-N. Barrandon și S. Bendall, *"Proton activation and XRF analysis: an application to the study of the Nicaean and Palaeologan hyperpyra issues"* prezintă amănunțit devalorizarea hyperperului bizantin în perioada 1204-1354, precum și procedeele folosite pentru alternarea purității aurului (folosirea aurului nerafinat, adăugarea de

argint sau cupru) pornind de la informațiile contemporane și de la rezultatele obținute în urma aplicării metodelor moderne de cercetare (activitatea protonică sau fluorescența de raze X), care permit surprinderea acestor fenomene.

XII. Studiul "*La trouvaille de monnaies d'argent byzantines de Rome (VIe - VIIIe siècles): analyses et chronologie*", realizat de d-na Morrisson în colaborare cu J.-N.Barrandon, fructifică rezultatele analizelor efectuate prin activarea cu neutroni asupra a 31 de monede de argint descoperite la Roma. Prin asocierea cu alte informații, rezultatele acestor analize oferă posibilitatea unei noi clasificări cronologice a monedelor de argint bizantino-pontificale emise la Roma în perioada 651-772, demonstrând, totodată, autonomia crescândă a atelierului roman față de Constantinopol.

XIII. "*A mechanical approach to coin striking: application to the study of Byzantine gold solidi*", studiul realizat în colaborare cu F.Delantare și P.Montmitonnet, își propune să surprindă evoluția caracteristicilor geometrice ale monedelor de aur bizantine din perioada 500-1150, pornind de la rezultatele analizei mecanice (completate de rezultatele analizelor tehnice și fizice), ceea ce a permis explicarea originii monedelor concave bizantine, așa-numitele monede "scyphate".

Studiile reunite în acest volum se dovedesc a fi foarte utile pentru cercetătorii interesați de evoluția monedei bizantine și a vieții economice din Imperiu în general, iar în numeroase rânduri datele și interpretările propuse de d-na Morrisson constituie contribuții valoroase pentru progresul cercetării în aceste domenii. De asemenea, foarte utilă se dovedește includerea în cadrul volumului a numeroase tabele și diagrame care pun la dispoziția celor interesați rezultatele analizelor efectuate. Totodată, lucrarea este completă cu o bogată ilustrație și are un aparat critic substanțial, care oferă și bibliografia pentru problemele tratate în aceste studii. Nu în ultimul rând, amintim condițiile grafice excepționale în care au fost tipărite aceste articole ce constituie, prin înalta lor ținută științifică, un punct de referință între lucrările consacrate numismaticii bizantine.

(Manuela Dobre)